

Fejlesztési lehetőségek a periférián egy Baranya megyei felmérés tükrében

Development opportunities at the periphery in light of a survey in Baranya county

HORECZKI RÉKA, PÓLA PÉTER

HORECZKI Réka: tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; horeczki.reka@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

PÓLA Péter: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; pola@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3169-2874>

KULCSSZAVAK: Baranya megye; periféria; város-vidék; centrum-periféria; sikeresség; helyi gazdaság; településfejlesztés

ABSZTRAKT: A tanulmány két primer adatfelvétellel¹ eredményeinek segítségével elemzi a centrum-periféria gondolatkeretet a falu-város, a megyeszékhely-megye viszonylatában. Emellett Baranya megye általános problématerképét vetíti fel, a településeket objektív (statisztikai adatok alapján) és szubjektív (kérdőív és interjúk segítségével) sikeresség szempontjából vizsgálja. Empirikus adatokkal is igazoljuk a központok és perifériák tartós fennmaradását a megyében, s amellel érvelünk, hogy ezt az állapotot csupán a helyi adottságok megfelelő hasznosítása, a lakossági aktivitás, a tudatos tervezés és településmenedzsment, helyenként a polgármester személye képes ellensúlyozni.

A periférikus helyzetű települések fejlesztése a problémák súlya és összetettsége miatt nagy kihívást jelent. A fejletlen infrastruktúra, a munkalehetőségek szűkössége, a közszolgáltatások elérhetőségének akadályai miatt is romlik a demográfia szerkezet, továbbra is jellemző az aktívabb és képzetesebb rétegek elvándorlása. Mégis találunk példákat arra, hogy az ilyen (földrajzi, gazdasági, hatalmi) perifériákon is lehet fejlődni, a jóllétet megőrizni, akár növelni. A tanulmány nem a sikeresség receptjét kínálja, hanem empirikusan is alátámasztja legfontosabb összetevőinek (a gazdasági bázis megléte, a településvezetés felkészültsége, aktivitása, a tudatos tervezés, a humán- és társadalmi tőke stb.) szerepét. Tanulmányunk az objektív és szubjektív mutatók alapján is bemutatja a sikeres vagy sikeresnek tartott településeket, és elemzi, hogy fejlődésük a periférikus régióban minek köszönhető. Ugyancsak empirikusan vizsgáljuk, hogy a megye településeinek a fejlődés szempontjából mely tényezőket tartják a legmeghatározóbbnak, s melyek azok, amelyek a leginkább hiányoznak. A gazdasági bázis megléte (vagy közelsége) a sikerességi faktorok között nyilvánvalóan meghatározó, de kutatásunk rámutat arra, hogy a koncepcióval rendelkező, tudatos településmenedzsment mellett a humán és társadalmi tőke sem nélkülözhető. Ugyanakkor, többek szerint a sikerességhez a lobbitevékenység (politikai kapcsolat, támogatás) is szükséges.

Réka HORECZKI: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde utca 22., H-7621 Pécs, Hungary; horeczki.reka@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

Péter PÓLA: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde utca 22., H-7621 Pécs, Hungary; pola@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3169-2874>

KEYWORDS: Baranya county; periphery; urban-rural; centre-periphery; success; local economy; settlement development

ABSTRACT: The study analyses the concept of centre-periphery in the rural-urban, county-capital-county context using the results of two primary data collections. In addition, it presents a general problem map of Baranya county and examines the municipalities in terms of objective (based on statistical data) and subjective (through questionnaires and interviews) success. Empirical data also confirm the persistence of centres and peripheries in the county, a situation that can only be counterbalanced by the proper use of local resources, the activity of the population and conscious planning and settlement management, and in some places by the mayor himself.

The development of peripheral municipalities is a major challenge, given the scale and complexity of the problems. The demographic structure is also affected due to poor infrastructure, lack of employment opportunities and obstacles to access to public services, with an exodus of the more active and educated classes. Yet there are examples of how it is possible to develop, maintain or even increase prosperity in such peripheral areas (geographical, economic, power). Our study does not give a recipe for success, but provides empirical evidence of the decisive role played by its key components (existence of an economic base, preparation and activity of local authorities, conscious planning, human and social capital, etc.).

The study analyses the relationship between success and peripherality along economic and social factors. We examine the attitudes of local elites in Baranya county towards success in four main dimensions: conditions for success, development areas, personal competences, and factors of local economic development. We found that respondents identified success with commitment and an emotional factor (family ties in the municipality, property ownership, friendships, etc.). Our empirical research confirms that the existence of an economic base and jobs is a prerequisite everywhere. Developing a city without its surroundings is a wrong decision (Enyedi 1997). Infrastructural development in rural areas can facilitate access to jobs in the centre, thus reducing the chances of marginalisation. However, good infrastructure, both for passenger car traffic and public transport, is not sufficient for catching up, but is a primary factor. The availability of public services is a key element in the conditions for success, and it would therefore be desirable to ensure that they are organised optimally at local and regional levels. This requires well-prepared municipal management, which, according to the surveys, is also an important prerequisite for success.

Our attempt to assess success shows that grassroots development and local resource management are becoming increasingly accepted in the county. However, the interviews also suggest that the success of local economic development is still a function of complex factors, missing elements can in most cases only be addressed with government assistance through a Member of Parliament.

Bevezetés

A válságok megjelenése és térformáló szerepe átalakította a centrum és a periféria fogalmát, többek között rávilágított az innovációs teljesítmény szerepére, amely a fejlődés forrásává válhat (Friedmann 1972; Pálné Kovács 2021); a versenyképesség felértékelődésére, amely a perifériák fejlesztésében is szerepet játszik (G. Fekete 2008; Horeczki, Pálné Kovács 2023). A periféria mint térkategória

jelenthet peremhelyzetet (külső tér jellegadó fogalma) és függést, elmaradottságot (belső tér fogalma) (Nemes Nagy 2009). Ezáltal a perifériák a regionális politika támogatandó térségeiként jeleníthetők meg. A perifériát sok esetben összekapcsolják a mezőgazdasági termeléssel, míg a centrum az ipar, a szolgáltatások központjaként jelenik meg. Az elmaradott, jellemzően agrárjellegű területi egységek fejlődési potenciálja napjainkra megrekedt, illetve a volt nehézipari, depressziós térségek újraperarásítása is elmaradt (Lux 2017), így ezek a települések demográfiai szempontból kedvezőtlen mutatókkal rendelkeznek.

A centrum-periféria viszonyrendszer helyzeti (földrajzi), fejlettségi (gazdasági) és hatalmi dualitásként is értelmezhető (Nemes Nagy 1996). Hatalmi (társadalmi) jelentésben a centrum-periféria viszonyrendszer függést jelent (Nemes Nagy 2009; Póla, Pálné Kovács, Gibárti 2023). A területi fejlettség „többdimenziós és dinamikus jelenség” (Pénzes, Deák, Hegedűs 2018, 229.), időben is változó, így nincs elfogadott mérési, lehatárolási szempontrendszer, amely a periférikus településeket hosszú idősorokon keresztül beazonosítaná, ezért tanulmányunk is egy adott időszak bemutatására törekedett. A leginkább elfogadott számítási alap a jogszabályban meghatározott komplex társadalmi-gazdasági és infrastrukturális mutatók által elmaradottként azonosított települési kör. A földrajzi centrum leírására a távolságot (költségtér és időtér), a gazdasági centrumra a produktivitást, versenyképességet és a jövedelmezőségi viszonyokat határozzák le, míg a hatalmi megközelítésben a függőségi relációk meghatározóak: így jellemezhető Pécs dinamikus peremként (Lőcsei, Szalkai 2008; Horeczki, Póla 2022). A centrum-periféria kettősség mindhárom dimenziójában többszintű kapcsolatot jelent (Nemes Nagy 1996), ezen viszonyok relatívak, minden vizsgálatnál, települési körnél más jelentéstartalmat hordozhatnak. A periférikus helyzet kialakulásában fontos szerep tulajdonítható az eltérő gazdaságtörténeti előzménynek, az útfüggőségnek, amely mind Magyarország területén, mind az egyes megyéken belül máig azonosítható jelenség (Kocziszky, Benedek 2006). Baranya megyére vonatkozóan ezt a történelmileg kialakult periféria-szerepkört és Pécs egyszerre központi és periférikus jellegét írja le Hajdú és Horeczki (2023) közigazgatás-történeti tanulmánya; ezért tanulmányunkban a jelenkor legfontosabb eseményeire és a települési sikerességre ható tényezők kapcsolatára koncentrálnak.

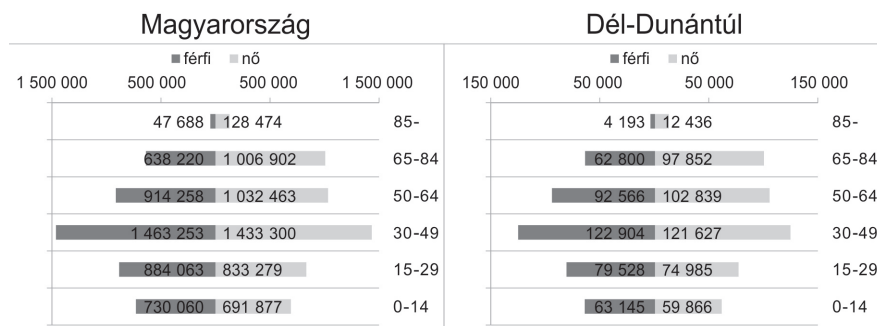
A központ-periféria kapcsolatát a továbbiakban a város-vidék, illetve a megyeszékhely és a megye állandó ellentételezést feltételező kapcsolatával mutatjuk be. Baranya megye mezőgazdasági és demográfiai adottságait tekintve rurális térségnek tekinthető; a települések jelentős része a termelősövetkezetek és állami gazdaságok felszámolásával, az ipar leépülésével elvesztette gazdasági bázisát (Buday-Sántha 2010), amelyet nem sikerült visszaépíteni, így a problémák folyamatosan újratermelődnek. A megyében a városok mindig az ipar fellegvárai voltak (Csatári 2000), míg a kistelepülések a városok kiszolgálóinak, klasszikus mezőgazdasági területeknek számítottak. A megyén belül máig fennmaradtak a tradicionális mezőgazdasági övezetek; az ormánsági dinnyeföldeket, a Villány

környéki szőlőterületet, a hal- és vadgazdálkodás hagyományait egyaránt említhetjük. Baranya mezőgazdasági bruttó hozzáadott értéke a 2016. évi adatok alapján a megyék között a hetedik (KSH 2016), ugyanakkor ezt a szektort erőteljesen sújtja az elöregedés. A népességfogyás a népszámlálások közötti időben egy kisvárosnyi lakosságot (kb. 20 000 főt) jelent, romló korösszetétel mellett. Az országos és a régiós demográfiai összetétel (1. ábra) – a legfrissebb, 2016-os adatok alapján – hasonló tendenciákat mutat.

Baranya megye településeinek kétharmada földrajzi és/vagy gazdasági periféria, a foglalkoztatási lehetőségek szűkösek, magas az agrárfoglalkoztatottak és közfoglalkoztatottak száma, az ingázás feltételei rosszak, a társadalmi mobilitás nagyon alacsony, romlanak a demográfiai mutatók, és egyre több gyermek kerül súlyosan hátrányos helyzetbe. A megye periférikus helyzete állandósult, a megye közúti és vasúti közlekedésében érdemi javulás nem történt és nem is várható. A közösségi közlekedés problémái, az utak állapota, az autópályákhoz való kapcsolódás megkérdőjelezése, a zsáktelepülések nagy száma mind-mind a földrajzi meghatározottságú periféria-helyzetet erősíti. A digitalizáció térhódítása némileg ellensúlyozhatná ezt a helyzetet, viszont ehhez is jelentős fejlesztésekre lenne szükség.

Kutatásunk során egyebek mellett arra kerestük a választ, hogy mi tehet egy települést a periférián is sikeressé, milyen feltételeknek kell teljesülni ahhoz, hogy képes legyen adottságait, helyi erőforrásait mozgósítani, annak érdekében, hogy gazdasági bázisa legalább részben visszaépüljön. Az utóbbi időszakban a hangsúly a komplex – integrált – településfejlesztésre került a fejlesztéspolitikában. A települések köre meglehetősen bonyolult egységet képez; a siker hatóerejét közvetlenül fejleszteni nem is minden esetben lehet. Fel kell kutatni azokat a forrásokat, amelyek meghatározzák a természetes növekedést, a fejlődés irányát. Ezek után lehet kialakítani a megvalósítás megfelelő cél- és eszközrendszerét. A fejlesztések megvalósítása sikeressé tehetné a településeket, amelynek

1. ábra: Magyarország és a Dél-Dunántúl korfája, 2016
Population pyramid of Southern Transdanubia, 2016

Forrás: KSH 22.1.2.2 táblái alapján saját szerkesztés

térbeliségével számos hazai kutatás foglalkozott (Enyedi 1997; Horváth 2013; Csatári 2000; Lengyel 2000; Rechnitzer 1993; Timár, Velkey 2003; Lukács 2008; Bársony, Horeczki 2018; Nagyné Molnár 2021; Horeczki, Póla 2022). A tanulmányokban az élıhetőség, az eredményesség, a versenyképesség, a támogatottság, az agilitás, a túlélési képesség a siker szinonimájaként jelent meg. A szerzők a sikerességet két megközelítésben vizsgálták. Egyfelől statisztikai, ún. „kemény adatokkal” dolgoztak, másfelől a települések belső struktúráját és viszonyait tárták fel. A megközelítések és vizsgálati módok mentén haladva alakult ki egy, a statisztikai adatokra építkező, ugyanakkor a helyi társadalom szempontját is beemelő modell. Jelen kutatásunk során azonosítottuk ezeket komponenseket: az egyik meghatározó elem az emberi tényezőhöz, mindenekelőtt a településvezető személyéhez, illetve a településmenedzsment minőségéhez kapcsolódott. A vezetői kompetenciák és aktivitás mellett az elkötelezettség, a vízió, a tudatosság, a tervezés és a kapcsolati tőke szerepe is megjelent a modellben. A sikeresebb településeket általában eltökélt és céltudatos vezetés és fejlesztési elképzelések jellemzik, ahol „a pályázati tevékenység nem nyűg, hanem kihívás” (Karsai, Trócsányi 2019, 354.), és az ilyen településeken fajlagosan is több forrást sikerül bevonni (Pámer et al. 2023). A sikerességet erősítheti az intézményi ellátottság is (Pirisi 2009; Koltai 2015). Miközben a vezetői képességek lényegesek, a fejlesztések során nem kerülhetı meg más helyi szereplők aktivitása, kreativitása sem (Chevalier, Maurel, Póla 2012). Ahogy G. Fekete (2001) fogalmazott: „A lokalitás szociológiai-politológiai értelmezéséből adódóan a fejlesztés helyi jellegét a lokális társadalom, mint kezdeményező és ellenőrző erő részvétele, valamint a nemzeti, ill. a lokálisnál magasabb szintről eredő fejlesztéshez viszonyított saját mozgástér adja” (G. Fekete 2001, 16.). Tehát a helyi fejlesztések akkor lehetnek sikeresek, ha a folyamatokat megfelelő eszköz- és intézményi háttér, valamint a stakeholderek részvétele segíti.

Periférikus települések és térségek sajátos problémái és lehetőségei

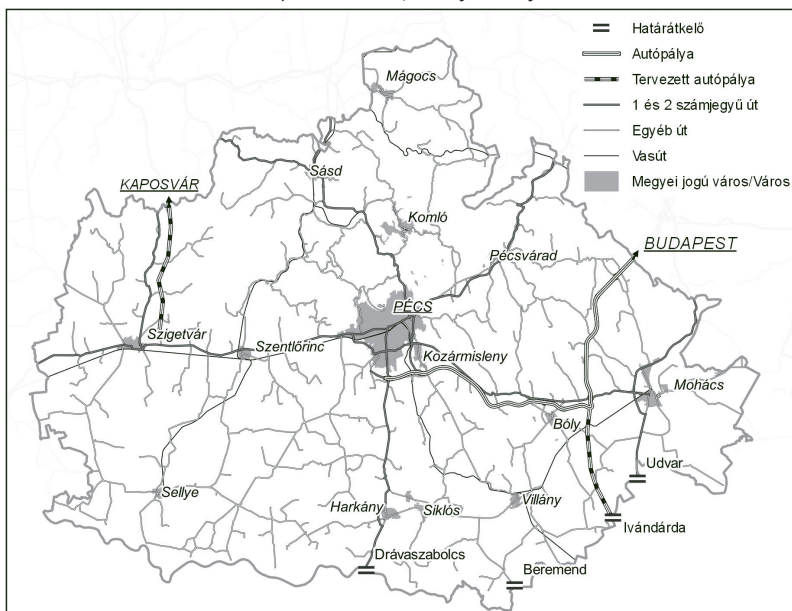
A periférikus térségekben a sikeres fejlesztésekhez komoly helyi szerepvállalásra van szükség (Chevalier et al. 2014; Dedeire 2018), ezért sem mindegy, hogy milyen a településvezetés, illetve a helyi elit aktivitása, kompetenciája, kapcsolati tőkije. A helyi gazdaságfejlesztés egyik nehézsége, hogy a helyi sajátosságok miatt aligha létezik általános recept, mindenütt sikerrel alkalmazható megoldás. A helyi fejlesztéshez ajánlhatók módszerek, megfogalmazhatók alapelvek, de nagyon sok olyan (helyi) feltétel van, amely érdemben befolyásolja a fejlesztési folyamat sikerét. A fejlődést befolyásoló tényezők, a helyi erőforrások nehezen hasonlíthatók össze, így nem biztos, hogy egy-egy térség, település jó gyakorlatainak mechanikus átvétele hasonló eredményeket hoz másutt. Eltérő lehet a helyi kultúra, az aktivitás és a képzettség szintje, az együttműködési készség, az általános

bizalom, a fejlesztési folyamat főszereplőinek célja, mentalitása, aktivitása, kreativitása is. Ahol a társadalmi-gazdasági problémák konzerválódnak látszanak, ahova a hagyományos fejlesztési eszközök nem érnek el (le) – s ha mégis, azok hatásfoka alacsony –, ahol a belső erőforrások feltárása, aktivizálása önmagában is kihívást jelent, ott szerepet kaphatnak a hagyományostól eltérő megoldások (Finta, Póla 2020; Keller, Rác, Váradi 2016). Ezeknek a megoldásoknak a sikeres alkalmazásához a humántőke szerepének felértékelése szükséges. A megyében nyolc sikeres LEADER egyesület működött, amelyek kapcsolatrendszere és helyi gazdaságfejlesztésre gyakorolt hatása is erős volt. A jelenleg helyi akciócsoportként működő egységek feladata továbbra is a helyi tényezőkön alapuló fejlesztés és a közösség összefogása, megtartása. Baranya az ország leginkább aprófalvas jellegű megyéje; a népsűrűség mindössze 83 fő/km²; a Sellyei, a Hegyháti és a Szigetvári járásban 40 fő/km² alatt marad. Alig találni olyan mutatót, amelyben Baranya ne a sereghajtók között lenne, ahol nincs jelentős leszakadás az átlagtól, s főként az élen járó térségektől (főváros, közép- és nyugat-dunántúli régiók), a legnagyobb szakadék ugyanakkor az ipar teljesítményében látszik. Az egy főre jutó ipari termelési érték Baranyában az országos átlag felét sem éri el.

A periférikus vidéki térségek fejlesztése óriási kihívás a problémák súlya és összetettsége miatt, hiszen ezeket a tereket alacsony népsűrűség, rossz és romló demográfia szerkezet, valamint viszonylag fejletlen infrastruktúra jellemzi. Baranya megyében a természetes fogyás az országos átlag másfélszerese, a gazdaságilag aktív népesség aránya (43,6%) is érdemben elmarad az országos átlagtól (47,7%). 2022 júniusában ezer lakosra 34 álláskeresőt tartottak nyilván. Jól mutatja a megyén belüli különbségeket, hogy amíg a Pécsi járásban ez a szám mindössze 18, addig a Sellyei járásban 78. Baranya megye gazdasági, társadalmi helyzete az elmúlt harminc évben jelentősen romlott, hiszen amíg a rendszerváltás előtt a gazdasági mutatókat tekintve a megye a legjobbak, addig ma a sereghajtók között szerepel. Bár a határmentiség a jugoszláviai politikai helyzet miatt már korábban is inkább hátrányt jelentett, a szocialista iparfejlesztés a mecseki szén- és uránércbányászat miatt összességében viszonylag jó gazdasági mutatókat eredményezett. A zártságot erősíti, hogy a megye déli határának nyugati felén a Dráva határfolyóként egyetlen híddal rendelkezik, s a teljes déli határszakaszon máig mindössze három határátkelő működik.

A rendszerváltás után a jelentős gazdasági veszteségeket elszenvedő, a hatalmi és gazdasági központoktól távoli térség periférikus jellege nem oldódott, sőt, a megye nyugati, észak-nyugati térségében fokozódott is. A háborús hatás mellett elmaradtak az infrastrukturális beruházások, és a megye kimaradt az újraiparosodás első hullámából is. A vidéki infrastruktúra (telekommunikáció, ivóvíz és szennyvíz, energiaellátás) ugyan fejlődött, javult az elérhetőség, de ez a kistelepülések, különösen a zsákfalvak esetén még mindig súlyos gondot jelent, főként az ingázás nagyon rossz feltételei miatt, amelynek oka elsősorban a közöségi közlekedés és a közutak állapota.

2. ábra: Baranya megye közúti közlekedési helyzete, 2023
The road transport situation of Baranya county, 2023

Forrás: saját szerkesztés

Baranya megyében a megyeszékhely munkaerővonzó képessége meghatározó; ez az oka annak is, hogy a megye több járásának magas a munkaerővesztése. A centrumváros elérhetősége meghatározó jelentőségű. Miközben a kereskedelmi szolgáltatások a városokban fejlődtek, a városi fogyasztók a verseny élénkülésével az árak csökkenését, a minőség és/vagy a választék bővülését érzékelhetik. Mivel a falvakban ilyen változás nem történt, romlott a vidék városokhoz viszonyított helyzete. Egyes kormányzati támogatási programok a folyamat megállítására törekednek: például a Magyar Falu Program, amely a vidéki élet védelmét szolgálja (Finta, Horeczki 2023). Nem kerülhető meg az a kérdés sem, hogy a periféria miként működik együtt központjával, a mikrotérségi központtal vagy a járásszékhely településsel esetleg a megyeszékhellyel. A falu-város együttes fejlesztésének szükségességét a regionális gazdaságtan különböző elméletei is alátámasztják.

A központ növekedése részben fejlődést eredményez a térségében (centrifugális erő hatása), részben elszívja a mobil termelési erőforrásokat a perifériától (centripetális erő hatása). A növekedési pólusok elmélete azt feltételezte, hogy a centrumban megvalósuló fejlesztések a környező térségre is pozitív hatással vannak. A tapasztalat ugyan ezt nem mindig támasztja alá, de a hatások átgondolt tervezéssel és beavatkozásokkal optimalizálhatók. A terület-, település- és városfejlesztési szakmával szemben egyre inkább elvárás, hogy a városok és falvak problémáira, kihívásaira választ adjanak (Siófoki Agenda 2009), figyelembe véve, hogy város és vidék szerves egységet képez. A várostervezés így nem képzelhető

el a vidék sajátosságainak, lehetőségeinek, igényeinek figyelembevétele nélkül, ahogy a vidéki térségek fejlesztési stratégiája sem kerülheti el, hogy összhangra törekedjen a központ (város) fejlesztési elképzeléseivel. Ez a közös tervezés és fejlesztés ugyan természetes és logikus igény, ám gyakorlata, modellje, technikája a mai napig nem működik megfelelően a megyében.

Az önkormányzatok különböző (politikai, szabályozó, tulajdonosi, vállalkozói, foglalkoztató) szerepeiből, funkcióiból következően is felrajzolhatóak potenciális fejlesztési lehetőségeik (HBH 2017; Mezei 2019). A politikai szerephez kapcsolódó eszközök között található a fejlesztési stratégiák kialakítása, a partnerség építése, együttműködések generálása, társulási szerződések megkötése. Ezek az eszközök alapvetően határozzák meg a fejlesztési irányokat, az együttműködő partnerek körét. Az önkormányzati szabályozó szerepkör kapcsán belátható, hogy például a helyi adókkal kapcsolatos szabályok kialakítása – még ha korlátok között is – a gazdaságfejlesztés sikereit alapozhatja meg. A hátrányos helyzetű térségekben a közfoglalkoztatás hatékony és kreatív megszervezése fontos feladat, és a szociális szövetkezetek is jó példákat adnak a jól szervezett helyi szintű, önkormányzat által menedzselte foglalkoztatásra és annak hatásaira (Finta, Póla 2020). Kizárólag külső erőforrások bevonásával nem lehet sikeres és fenntartható a fejlesztés; a belső erőforrások feltárása, fejlesztése azonban jelentős aktivitást, kreativitást, felkészültséget kíván, amely ismételten a felkészült, aktív és tudatos településmenedzsment szerepére hívja fel a figyelmet. Ezt erősítette meg több interjú is, amelyben településvezetők azt jelezték, hogy bár a (politikai) kapcsolatrendszer lényeges, és külső erőforrások is nélkülözhetetlenek a fejlődéshez, a legfontosabb, hogy a települések tudják, mit szeretnének elérni, milyen irányban akarnak fejlődni.

A települések sikerességéhez olyan szemlélet érvényesülésére van szükség, amelynél a kiindulópont a helyi adottságok, a település és a térség helyzetének ismerete, erőforrások teremtése az adottságokból, a részvétel és partnerség biztosítása, valamint a tudatos tervezés. Mindebben a helyi társadalmi és kulturális környezetnek meghatározó szerepe van. Ehhez hozzáfűzhető egy kérdés: miként fejleszthető a helyi kormányzási képesség a periférikus térségekben? A helyi fejlődés a képesség és erőforrás szorzatából ered, s a periférikus térségekben jellemzően mindkettő hiányokkal, nehézségekkel terhelt. A sikeres helyi fejlesztések kulcsa és első lépése a helyi szereplők helyzetbe hozása és a képességek fejlesztése.

Tartós leszakadás a periferián – Baranya megye mint összetartozó térség helyzete

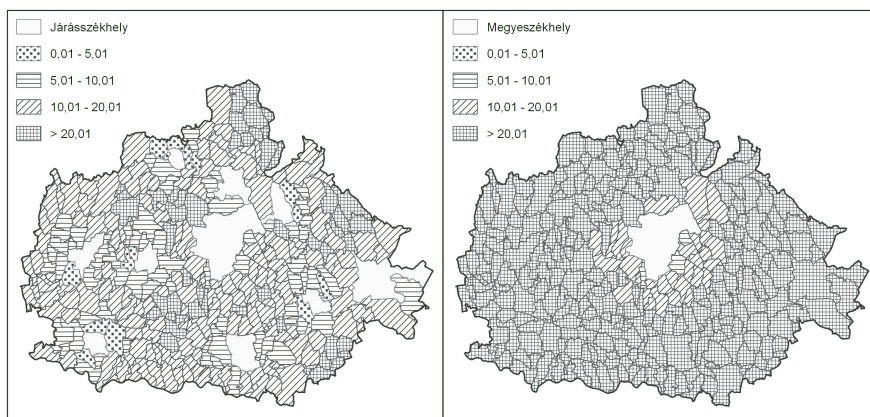
„Ismerve Baranya megye súlyos társadalmi-gazdasági helyzetét, tartós növekedést megalapozni, kitörési lehetőséget találni a periférikus helyzetből nagy kihívás” – ezzel a mondattal indul a tanulmány, amely Baranya megye fejlesztési

koncepciójához tíz éve készült az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézetében, s amely részletesen tárgyalja a megye helyzetét és lehetőségeit (RKK 2013). A megye hagyományos termelő ágazatai közül alig van olyan, amely a globális gazdaságban versenyképesé tehető, a bér munkára alapozó szektorokban nem lehet tömegtermékekkel versenyezni. Bár a megyének vannak hazai viszonylatban kiváló adottságai, önmagában egyik sem képes olyan fejlesztéseket generálni, amely jó eséllyel kimozdíthatná Baranyát a tartós depresszióból. A megye értéke azonban a sokszínűség. Ipari múltja, gépipari hagyományai vannak, és rugalmas, innovációra kész vállalkozásai. Van egy városa, amely talán nem ok nélkül lett 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa. Van különleges adottságú borvidéke, egyedülálló hatású gyógyvize, jó minőségű termőföldje. Van egyeteme, több kutatóintézet, európai szinten ismert brand-jei. Ugyanakkor sokszínűnek a gondok is: a súlyos mélyszegénység, a megoldatlan roma integráció, a korszerűtlen, rossz struktúrájú szakképzési kínálat, a képességeiket, készségeiket, motivációikat elvesztő emberek ezrei, valamint a jelentős elvándorlás. A tíz évvel ezelőtt említett helyzet tükrében alig láttunk a megyében fejlesztést, megoldást a problémákra.

Baranya megyében a járásközpontok és a megyeszékhely dominanciája az elmúlt évtizedekben állandósult, az elérhetőség ma is a legfontosabb tényezők között szerepel; a megye nyugati térségeinek elmaradottságát, a fejlesztéseket a gyorsforgalmi utaktól való távolság is magyarázza (3. ábra). A megye keleti fele, az M6-os és M60-as autópálya mentén képes fejlődni, bár az infrastruktúra, az elérhetőség csak szükséges, de nem elégséges feltétele a gazdaság élénkülésének (ezt láthattuk Pécsen, ahol a sztráda megérkezése nem hozta a várt eredményeket). A Mohácsi és a Bólyi járás mindazonáltal össze sem hasonlítható a megye nyugati térségeivel, ahol – különösen néhány településen – a kettős periféria

3. ábra: Baranya megye településeinek elérhetősége a járásszékhelytől és a megyeszékhelytől (közúton, km), 2020

The accessibility of settlements in Baranya county from the district and county seats (roads, km), 2020

Forrás: TeIr 2023 adatok alapján saját szerkesztés

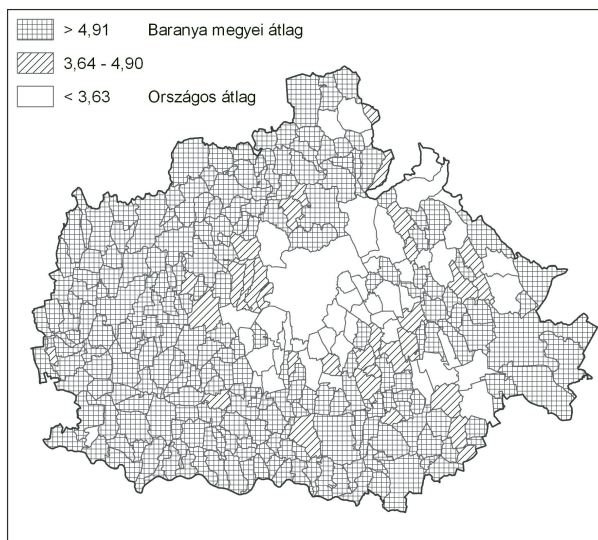
minden negatív következménye érzékelhető, és a mélyszegénység, depresszió, ki-látástalanság jellemző. Fejlettségi mutatói alapján a Sellyei és a Hegyháti járás az ország tíz legelmaradottabb járása között található. A megyében a városok szerepe kiemelkedő, mind a közszolgáltatások, mind a kereskedelmi funkciók, mind a munkahely megléte szempontjából.

A periférikus jelleg azonban nem csupán a gazdasági hanyatlás következménye. A demográfiai helyzet és a gazdaság teljesítménye egymással összefügg; a rendszerváltozás utáni válságban nem csupán a munkalehetőségek fogytak meg, de romlott a közösségi közlekedés minősége, vasútvonalak szűntek meg, ami az aprófalvas megyében a mobilitási lehetőségeket is jelentősen rontotta. A munkahelyek tartós hiánya, a közszolgáltatások elérésének nehézségei az aktív és képzett népesség elvándorlásához vezetett, így a megye nemcsak a természetes fogyás, de a vándorlási veszteség miatt is folyamatosan és jelentősen veszít népességéből. Az elmúlt évtizedben évente átlagosan mintegy 2 500 főt veszített a megye, ebből közel félezer a vándorlási veszteség. A természetes fogyás az országos átlag másfélszerese, a megye legtöbb településére kedvezőtlen demográfiai struktúra, előregedő népesség jellemző. Az aktív (15-64 éves) népesség aránya 74%, több mint 4 százalékponttal marad el az országos átlagtól (TeIr 2023). A foglalkoztatási adatok ugyan javultak az elmúlt néhány évben, a munkanélküliségi ráta 4%-ra csökkent, de a foglalkoztatási ráta (70,9%) elmarad az országos átlagtól. A közfoglalkoztatottak magas száma azt jelenti, hogy a településeken kevés a munkalehetőség, alacsonyabb a képzettségi szint. A nyilvántartott álláskereső aránya szinte a teljes megyében magas. A megyében számos gazdaságilag perifériára sodródott település látható.² A megyei átlag 1,24 százalékponttal magasabb az országos átlagnál. Az átlag alatti munkanélküliségi rátával rendelkező települések többsége a megyeszékhely 10 km-es vonzáskörzetében, valamint a főútvonalak mentén (az autópályák irányában) helyezkedik el (4. ábra). A megye déli és nyugati része erőteljes leszakadást mutat, nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi mutatók tekintetében is.

A megyében a perifériára sodródás érzékeltethető a hátrányos helyzetűek számával és eloszlásával az iskoláskorú gyermekek között. Csupán három általános iskolával rendelkező településen nem található hátrányos helyzetű gyermek (TeIr 2023). A megye földrajzi perifériáin (megyehatár-településeken) a hallgatók egyharmada számít hátrányos helyzetűnek (5. ábra). A közoktatás már nem helyi hatáskörbe tartozó feladat, a települési humán erőforrás fejlesztése szempontjából mégis kulcskérdés.

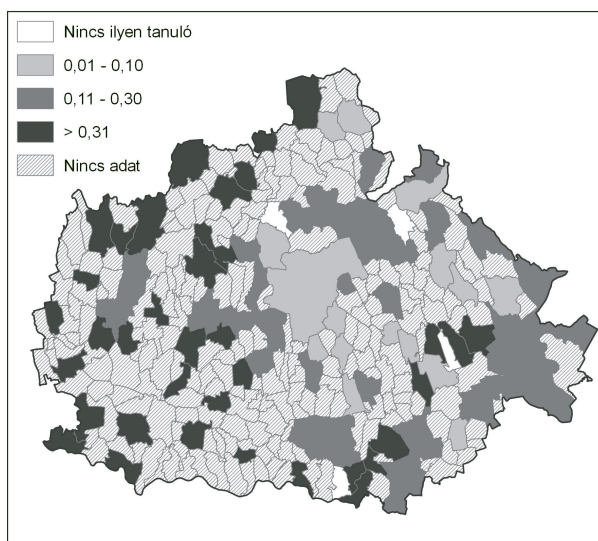
A periférikus térségekben a leszakadás folyamata összetett probléma, így kezelése is komplex szemléletet kíván, s mivel nem csupán gazdasági kérdés, ezért a megoldás sem csak gazdasági alapon közelíthető meg. Tudatos tervezés mellett egy jól menedzselt helyi gazdaságfejlesztési folyamat – ahogy példák is mutatták –, a perifériákon is hozhat sikereket, de ennek komplex feltételei csak korlátozott számú településen adóttak. Nyilvánvaló az is, hogy a jó gyakorlatok másolása, semati-

4. ábra: A nyilvántartott álláskereső a munkavállalási korú népesség százalékában, Baranya megye, 2022 december
 Registered job-seekers in Baranya County as a percentage of the working-age population, december 2022

Forrás: TeIR 2023 alapján saját szerkesztés

5. ábra: Hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű iskolai tanulók aránya Baranya megye településein, 2018
 The proportion of disadvantaged and cumulatively disadvantaged pupils in Baranya County, 2018

Forrás: TeIR 2023 adatai alapján saját szerkesztés

kus adaptációja jellemzően nem vezet sikerre, ehhez a helyi társadalmi szövet, a humán és a társadalmi tőke megfelelő színvonala is szükséges lenne.

A regionális centrumfunkciókkal is rendelkező megyeszékhely minden gazdasági nehézsége ellenére meg tudta őrizni kulturális központ jellegét, a turizmusban a hazai desztinációk között az elmúlt néhány évben javítani is tudta pozícióit, de perifériája számára nem tud érdemi fejlődést generálni (Póla, Pálné Kovács, Gibárti 2023).

A megye településeinek sikerességi összetevői a kérdőíves felmérés³ alapján

Felmérésünkben a sikerességet két megközelítésben vizsgáltuk. Egyrészt arra kértük a válaszadókat, hoy nevezzenek meg a térségben három olyan települést, amelyet sikeresnek tartanak, illetve az interjúk során megkérdeztük, hogy sikeresnek tartják-e településüket és térségüket, s amennyiben igen, milyen előnyöket társítanak a sikerhez; az egyes települések említésszáma alapján alakult ki a *szubjektív* sikerességi rangsor. Másrészt hét szempont alapján értékeltük a településeket a sikeresség *objektív* meghatározása érdekében (a modell részletes bemutatását lásd Horeczki, Póla 2022). Az objektív kritériumok között szerepelt a demográfia, a népességmegtartó képesség, a humán erőforrás minősége; a közigazgatás vonatkozásában azt vizsgáltuk, hogy jelenleg milyen szinten helyezkedik el a település a hierarchiában, illetve betöltött-e korábban központi funkciót, s ha igen, milyen mértékűt. Az 1971. OTK-tól kezdődően tanulmányoztuk a megye településeit aszerint, hogy a tervekben rögzített szerepük mennyiben változott az idők során. Az oktatás, egészségügy dimenzió a meglévő intézményeket és azok minőségi (egy ellátottra jutó) értékeit veti össze; az attraktivitás esetében a biztonság és a természeti környezet kapott szerepet. A megye 301 települését így e dimenziók alapján (1. táblázat) rendeztük rangsorba – bemutatva a legsikeresebb

1. táblázat: Az objektív mutatók alapján leginkább sikeres települések
The most successful settlements by objective criteria

Település	Kérdőívben vizsgált	Település	Kérdőívben vizsgált
Kozármisleny	igen	Mecseknádasd	igen
Pécsvárad	igen	Bicsérd	igen
Bóly	igen	Hásságy	-
Nagykozár	igen	Pogány	igen
Harkány	igen	Martonfa	-
Siklós	igen	Zengővárkony	-
Szajk	-	Pécsudvard	-
Pellérd	igen	Szigetvár	igen
Szabadszentkirály	-	Pécs	-

Forrás: saját szerkesztés

és a legkevésbé sikeres települések rangsorértékeit (a táblázat a legsikeresebb településeket mutatja be).

A mások által sikeresnek tekintett (szubjektív sikeresség) települések nagyobb része mikrotérsegen belüli, szomszéd településen élőtől kapta a sikeres minősítést. A legtöbbször említett települések az alábbiak: Bóly, a dinamikusan fejlődő, négyezres járásközpont (43 említés), Villány, a két és félezres mikrotérsegi központ kisváros (30), Kozármisleny, a Pécs szomszédságában várossá fejlődött, növekvő népességű, hat és félezres szuburbán mikrotérsegi központ (19), Mohács, a húszezres, gazdaságilag fejlődő járásközpont (18), Alsómocsolád, a periférikus helyzetű 300 fős zsákfalú (12), Harkány, a jelentős turisztikai vonzerővel rendelkező ötezer fős, mikrotérsegi központ (11). Hosszúhetény a három és félezres népességével az ország legnépesebb faluja, mikrotérsegi centrum, a térség jelentős falusi turisztikai központja (10).

A kutatás során a kérdőív lehetőséget biztosított arra, hogy feltárjuk a sikeresség különböző tényezőit (Horeczki, Póla 2022). Nyitott kérdésre válaszolva nevezhették meg a válaszadók a sikerességet véleményük szerint leginkább magyarázó okokat; külön vizsgáltuk a sikeresség és a centrumfunkciók közötti kapcsolatot, valamint tíz, a sikerességhez köthető tényező rangsorolására is kértük a kérdőív kitöltőit.

A nyitott kérdésre adott válaszok alapján a sikerességet magyarázó tényezőkből kategóriákat képeztünk (2. táblázat). Az egyik leginkább meghatározó kategória a gazdasági bázis jelenléte, amiben több tényező is megjelenik: a turisztikai vonzerők jelenléte, borászat, borturizmus, a fejlett ipar, munkahelyek megléte, hatékony munkahelyteremtés, sikeres helyi vállalkozások, nyersanyag, illetve valamilyen speciális helyi erőforrás. A másik legtöbbet említett tényező a településvezetés minőségéhez, míg a harmadik a társadalmi és humántőkéhez kapcsolódik. Ez utóbbi is több tényezőtől tevődik össze, ilyenek az összetartó közösség, a demográfiai és humántőke, a nemzetiségek és civil szervezetek. A pályázati források, a politikai támogatottság is említést kapott, viszont az infrastruktúra és a közszolgáltatások, a központi fekvés és a természeti értékek már jelentősen kevesebbet. A gazdasági bázishoz köthető elemek között a leggyakrabban az ipari parki fejlesztések, a nagyobb munkahelyeket is teremtő beruházások, külföldi befektetők megjelenése, az aktív helyi vállalkozások és a munkahelyteremtő programok szerepeltek. Egy-egy kistelepülésen működő nagyobb vállalkozás a település sikerességét alapvetően meghatározhatja, jó példa erre a királyegyházi cementgyár vagy az alsómocsoládi húszüzem.

A társadalmi és humántőke körébe azokat a meghatározó elemeket soroljuk, amelyek valamilyen kapcsolatban vannak a településen élők képességeivel, aktivitásával, az együttműködésre való készséggel és képességgel. Ennek pozitív tényezői között találjuk a demográfiai tendenciákat (egyre több a városból kiköltöző képzett fiatal), a külföldi betelepülők által hozott új lendületet, s itt található a településen élők átlagosnál jobbnak ítélt képzettségi szintje, az együttműködő

2. táblázat: A települések sikerességét magyarázó tényezők, a válaszadók szerint
Criteria explaining the success of settlements, according to respondents

<i>Tényező</i>	<i>Említés</i>
1. Biztos gazdasági bázis	196
2. Településvezetés	103
3. Társadalmi és humántőke	75
4. Pályázati források	43
5. Politikai támogatottság	37
6. Infrastruktúra	20
7. Közszolgáltatások	17
8. Kedvező (központi) fekvés	16
9. Természeti értékek	11

Forrás: saját szerkesztés

közösség, a nemzetiségek kohéziót erősítő hagyományőrző aktivitása és az innovatív, aktív civil szervezetek munkája.

A sikeresség meghatározó összetevője a településvezetéshez kapcsolódik. Az összes e kategóriába sorolható elemnél a legtöbben a polgármester személyét (aktivitását, felkészültségét, tudatosságát) tartják a siker kulcsának. Említést érdemel a politikai kapcsolatrendszer, amely gyakran a pályázati források bevonásával, munkahelyteremtő beruházásokkal együtt jelenik meg. A jó politikai kapcsolatokkal rendelkező településvezetés vagy egy befolyásos helyi „erős ember” (országgyűlési képviselő, lobbista) szerepe több mint harminc esetben szerepelt a válaszok között. Bóly mint a legtöbbször által sikeresnek tartott város esetében a siker tényezői között a polgármester személye, a tudatos és jó településmenedzsmen mellett az ipari vállalkozások jelenlétét, valamint a tudatos infrastruktúra- és iparfejlesztés eredményeit említik leginkább, de többen magyarázzák a sikerességét a pályázati aktivitással, a jó közösséggel és a svábok szorgalmával. Míg Bóly esetében a siker mögött senki sem sejtett politikai kapcsolatrendszert, addig a másik sikeres baranyai kisvárost, Villányt illetően ezt már többször említették. Nem vitatható azonban, hogy itt a pályázati és a vállalkozói aktivitás mellett a borászat és különösen a kapcsolódó borturizmus állhat a siker hátterében. Kozármisleny jelentősen profitál Pécs közelségéből, ide a fiatalabb és képzettebb korosztály tömegesen költözik ki a megyeközpontból. Ezt az adottságot ugyanakkor a jó településvezetés ki is tudja használni, amely az eredményes pályázati aktivitás mellett elsősorban az ipar- és vállalkozásfejlesztési tevékenysége miatt népszerű. Mohácson is a jó vezetést, a polgármester személyét említik legtöbben, többször összekapcsolják az eredményességet a jó politikai kapcsolatokkal, amely a sikeres ipar- és infrastruktúra-fejlesztésben is megnyilvánul. Alsómocsoládon nagyon fontos a húsüzem mint biztos gazdasági bázist jelentő foglalkoztató, de kiemelkedik a településvezető kompetenciája és aktivitása, valamint a jó közösség.

Részben a sikerességhez kapcsolódik az is, hogy a megkérdezettek a települések fejlődésében mely tényezőket tartják a leginkább meghatározónak. Ötös skálán a helyi vezetés és az infrastruktúra 4,4, a közszolgáltatások és a településkép 4,3, míg a helyi gazdaság 4,0 pontot kapott. Csupán ez utóbbi, a helyi gazdaság fejlettségének (szervezettségének?) a többi tényezőhöz viszonyított gyengébb megítélése érdemel említést, ugyanis több településen jelennek meg 1-es és 2-es osztályzatok; többségében ormánsági és Szigetvár környéki települések. Említést érdemel azonban egy további tényező is, a lakosság képzettsége, szellemi tőkéje, kedvező korstruktúrája, amely többnyire Pécs közeli településeken jelenik meg. Ide sorolhatók azok a települések is, ahol aktívabbak a civil szervezetek, illetve ahol a betelepülő külföldiek hoznak új lendületet a falu életébe. Ehhez kapcsolódnak azok a vélemények is, amelyek a helyi közszolgáltatások közül az oktatási, képzési kínálat elérhetőségét és jó minőségét tartják fontos tényezőnek.

A *centrumfunkciók és a sikeresség* közötti kapcsolatot illetően meglepő lehet, hogy a válaszadók alig 5%-a nevezte meg saját települését természetes központként a járásban, tehát mind a központként, mind a sikeresként azonosított települések száma csekély a megkérdezettek szerint (csupán Bóly, Mohács, Siklós és Villány esetében volt egyezés). Bóly városát gyakran említették a jó gyakorlatok, a pozitív példák között, ennek legfőbb oka valószínűleg a koherens, tudatos településfejlesztés és településmenedzsment lehet. Bóly a megye minden járásából kapott sikeres minősítést, és a Bólyi járásban megkérdezettek nemcsak a centrumot, de a járás több települését is sikeresként azonosították, úgy tűnik ebből, hogy Bóly kistérségi kisugárzása is értékelhető.

Tanulságos volt, amikor a válaszadókat a saját településük besorolására kértük fel.⁴ A megkérdezettek 72,1%-a jelentette ki, hogy a település, ahol él, központként működik. Előzetes várakozásainkkal ellentétben számos egyéb fontos szempont megjelent, amely egybeesett az általunk az objektív sikeresség elemeiként azonosított tényezőkkel. A központhoz tartozás a legtöbb esetben a települések funkcionális ellátottságához kapcsolható elemeket tartalmaz, jellemzően ezeket is sorolták fel: jegyzőség, körjegyzőség, mentőállomás, posta, iskola, kereskedelmi egységek stb. Az elérhetőség volt a második leggyakrabban megjelölt tényező: közösségi közlekedés megléte, a járásközpontok és/vagy regionális központok közelsége, kedvező földrajzi elhelyezkedés. A települések vonzerejét is kiemelték: „kis gyöngyszem”, természeti értékek, „legélhetőbb város”, turisztikailag is központi szerepkörű: például a Borút része, horvát határhoz közel helyezkedik el, búcsújáró hely stb. A legkevesebb utalás a lakosságra vonatkozott; a települések népességmegtartó képessége a legkevésbé tűnik fontosnak a település központi jellegét illetően; ugyanakkor a siker egyik fontos eleme a humán tényező és annak minősége.

A települések fejlődési lehetőségeit, ezzel sikerességét is meghatározó *tényezők rangsorolása* során a megkérdezettek a munkahelyekre – a meglévők számának megőrzésére és esetleges további növelésére – helyezték a hangsúlyt, ami egybevág

a gazdasági bázis jelentőségével. A baranyai kisvárosokban megkérdezettek között voltak legtöbbször azok, akik a legégetőbb kérdésnek a munkahelyek létét tartották (a választható 1-10-es skálán a legtöbbször az 1 és 2 legmeghatározóbb területként jelölték meg ebben a településkategóriában). A fontosabb területek sorában az önkormányzatok tulajdonosi szerepéhez kapcsolódik a közszolgáltatások megszervezése (közszolgáltatásokat végző intézmények ingatlanjainak gondozása), illetve a vagyongazdálkodás. Az ehhez kapcsolódóan területek a 4-6. helyet szerezték meg, azaz a válaszadók fontosabbnak gondolják ezeket a tényezőket, mint a „soft” (közösségépítés, biztonság stb.) jellegűeket. A települések vállalkozói szerepe a településfejlesztés során szintén meghatározó jelentőségű. Az önkormányzat megrendelőként jelenik meg a térségi piacon, önkormányzati tulajdonú vállalkozásaival pedig piaci szereplőként számolhatunk vele.

3. táblázat: A település fejlődése szempontjából legfontosabb tényezők átlagos értékei* településkategóriánként

Average values of the most important criteria for settlement development by settlement category*

Tényezők	Összes megkérdezett településre vonatkozóan	500 lakos alatt	501-1 000 lakos	1 000-5 000 lakos	5 000 lakos felett
Munkahelyek	3,03	3,96	3,05	3,19	2,18
Utak állapota	3,97	3,48	4,05	4,03	4,00
Egészségügyi szolgáltatások	4,63	4,48	4,53	5,00	3,82
Oktatás, képzés	4,93	6,30	4,58	4,97	4,36
Szociális gondoskodás	5,63	6,57	5,26	5,55	5,65
Települési arculat és közösségi terek	5,80	5,61	6,24	5,39	6,53
Kultúra, helyi közösségi élet	5,82	5,96	6,26	5,58	5,98
Tömegközlekedés	6,42	5,09	5,53	6,74	6,96
Vásárlási lehetőségek	7,38	5,48	7,89	7,24	8,20
Közbiztonság	7,40	8,09	7,61	7,31	7,14

Forrás: saját szerkesztés

*A táblázat az alábbi kérdésre adott válaszok átlagos értékét tartalmazza: Mely fejlesztéseket érzi szükségesszerűnek az Ön településén? Kérem, rangsorolja az alábbi tényezőket! 1= a leginkább fejlesztendő; 2= a második leginkább fejlesztendő terület (...) 10= a legkevésbé kívánatos az Ön településén.

A kérdőíves lekérdezésből és az elérhetőségi térképekből (2. ábra) is kitűnik, hogy leginkább a zsáktelepülések, illetve a megyeszékhelytől legalább 20 km-re fekvő falvak számára fontos a közlekedési helyzet. Az ötszáz fő alatti településeken az utak állapota a legfontosabb elem, a tömegközlekedés is fontosabb prioritás, mint a nagyobb településeken (3. táblázat). A gazdasági helyzet, azaz a munkahelyek, és a közszolgáltatás állapota csupán másod-, illetve harmadlagos tényezőként szerepel a kistelepüléseken.

Prioritások a fejlesztések területén

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a megkérdezettek mit tartanak jelenleg a leginkább fejlesztésre szoruló területnek, közszolgáltatásnak. Ennél a kérdésnél a 2. táblázatban látható válaszlehetőségeket soroltuk fel, és ezek fontossági sorrendbe rendezését kértük. A megkérdezettek közel negyede a kulturális szolgáltatásokat tette az első helyre, míg a második legfontosabban tartott fejlesztési terület az egészségügy (15%). Ha az első három helyre sorolt területeket tekintjük át, akkor a kultúra, a közösségi élet és a szociális ellátórendszer javítása a priorítás. Megvizsgáltuk azt is, melyek azok a területek, amelyek nincsenek a legszükségesebbnek ítélt fejlesztések között. Meglepő, hogy az egyik leginkább diszpreferált terület az oktatás (a válaszadók harmada a legutolsó helyre rangsorolta). Ennek hátterében az is állhat, hogy a válaszadók között sok önkormányzati szereplő (polgármester, jegyző, képviselő) nem önkormányzati feladatként tekint erre a közszolgáltatásra, valamint az is, hogy nem feltétlenül a minőséget, csupán a feladatellátás megoldottságát vették figyelembe. Ezt támaszthatja alá egy korábbi kutatás, melynek során az általános iskolával rendelkező kisebb települések vezetőinek nagy része jelezte a szakos ellátás hiányát (Pálné Kovács 2019). A válaszadók mindössze 10%-a szerint ez a leginkább fejlesztésre szoruló terület. Ők túlnyomó részben pedagógusok és vállalkozók, illetve olyan kistelepüléseken élők is az első három helyre sorolják ezt a területet, ahol (már) nem működik iskola. Szintén meglepőnek tartjuk, hogy a munkalehetőségek bővítése a középmezőnyben szerepel. Ezt magyarázhatja a megkérdezettek köre, a foglalkoztatási lehetőségek javulása az elmúlt néhány évben, például a közfoglalkoztatás területén, de a periférikus településeken az inaktívok magas aránya is.

Bár a rendelkezésre álló válaszok elemszáma nem teszi lehetővé a részletes elemzést, próbáltuk a válaszokat úgy is vizsgálni, hogy tapasztalható-e különbség a sikeresebb és kevésbé sikeres településekről érkező válaszokban. A települések két körét vizsgáltuk: az objektív és szubjektív szempontokat összevetve a legsikeresebb tíz településről, illetve az objektív mérce szerint legkevésbé sikeres tizenöt településről (így mindegyik kategóriában húsz-húsz válaszadó szerepel) érkező válaszokat vetettük össze (a szubjektív sikeresség esetén értelemszerűen nem voltak azonosíthatók a legkevésbé sikeres települések). Ebből annyi olvasható ki, hogy a sikerességi faktorok alapján a kedvezőtlenebb helyzetű településeknél a szociális ellátórendszer fejlesztésének szükségességét említik a leggyakrabban (a válaszadók fele az első három helyen említi), majd a kulturális, közösségi élet, a bevásárlási lehetőségek és a közösségi terek, a települési arculat jelenik meg a prioritási lista élén. A rangsor utolsó helyén a közoktatást találjuk, ami azért is elgondolkodtató, mert – ahogy korábban említettük – a megyében kiemelten magas a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű iskolai tanulók száma és aránya.

Az objektív mutatók alapján sikeres, valamint a mások által annak tartott településekről érkező válaszok három ponton mutatnak eltérést az előző körrel

összehasonlítva. A vásárlási lehetőségek és a településarculat nincs a prioritások között, ugyanakkor itt az utak minőségének javítása gyakrabban megjelenő igény. Ellentmondásos az oktatási helyzet megítélése, hiszen az első három hely valamelyikén ugyanannyian említik, mint az utolsón.

Konklúzió

A tanulmányban a sikeresség és a periférikus helyzet kapcsolatát gazdasági, társadalmi tényezők mentén elemeztük. Vizsgáltuk a sikerhez való viszonyulást, vagyis azt, hogy a helyi elit tagjai mit gondolnak ennek legfontosabb feltételeiről és az ehhez szükséges fejlesztésekről, s azt is, hogy melyek azok a mozgatórugók, amelyek mentén az adott település mellett kötelezték el magukat, amelyek a nyilván erősen determináló családi kapcsolatokon túl vonzó vagy megtartó erőt jelenthetnek (lásd Horeczki, Póla 2022). Empirikus kutatásaink megerősítik, hogy a gazdasági bázis, a munkahelyek megléte mindenütt alapfeltétel. A város és vidéke együtt fejlesztendő, s ha a központi településeken jelen is vannak foglalkoztatók, azok elérhetősége a perifériáról nehéz, így a periféria felzárkózása aligha indulhat el. A sikeresség feltételei között a közszolgáltatások elérhetősége meghatározó elem, ezért ezeknek helyi és térségi szintű optimális megszervezése lenne kívánatos. Ehhez felkészült településmenedzsment szükséges, amely a felmérések szerint szintén a sikeresség fontos feltétele.

A sikeresség vizsgálati kísérlete rámutatott arra, hogy az alulról építkező fejlesztések és a helyi erőforrásokkal való gazdálkodás igénye egyre elfogadottabbá vált a megyében. Az interjúk tapasztalata alapján a helyi gazdaságfejlesztés sikere viszont még mindig komplex tényezők függvénye, amelynek a megkérdezettek inkább a hiányzó elemeit érintették. A legtöbb esetben a helyi szakértelem, a nyelvismeret vagy a gazdasági szakemberek hiányáról számoltak be a település legnagyobb gazdaságfejlesztési hátrányaként. Főként a megye déli és a nyugati településein jelentkezett ez a probléma. A helyben szerveződő lehetőségekről úgy nyilatkoztak, hogy nincs elegendő információjuk; noha készültek a megyében, kistérségenként, LEADER egyesületekként értéktárak, értékleltárak, ezeket nem frissítették. Az értéktárban megjelenített tényezők túlnyomó része „nem piacosható”, így az önkormányzat nem tud vele mit kezdeni. Az ún. jó gyakorlatokat a községek, kisvárosok ismerik – viszont ezeket inkább másolják, mintsem hogy a helyi viszonyoknak megfelelő adaptálnák. Az érdekérvényesítéshez kapcsolódóan a helyi mozgástér hiányát emelték ki az interjúalanyaink: „fejlesztési források hiányában nem lehet helyi gazdaságfejlesztést megvalósítani”. Az érdekérvényesítés terepeként a megyei szint egyre kevésbé jelenik meg, a koordináció országos szinten, az országgyűlési képviselők bevonása mentén működőképes. Felmérésünk bizonyította, hogy a járáásokban élő elit inkább az országos szintet azonosította a fejlődést érintő döntések fő terepeként, viszont a helyi

szintet mindegyikük meghatározónak tartotta a napi ügymenetet, a lakosság támogatását illetően.

A közutak állapota (és a közösségi közlekedés színvonala), a munkalehetőség és az egészségügyi szolgáltatások megléte, elérhetősége a fejlődés szempontjából legfontosabb tényezők, míg jelenleg leginkább a kulturális programok területén jelzik a megye településein a fejlesztések szükségességét.

A sikeresség mérése nem egyszerű, hiszen maga a fogalom is erősen szubjektív. Empirikus kutatásunk lehetőséget adott arra, hogy szubjektív szempontok alapján egyfajta rangsort állítsunk fel, míg (némileg szubjektíven) az objektív elemek közé soroltuk a demográfiai mutatókat, a népességmegtartó képességet, a humán erőforrás minőségét, az intézményi ellátottságot, a központi szerepkört. Egyrészt van átfedés a rangsorok között, hiszen a szubjektív megítélés alapján a legsikeresebb tíz településből négy az objektív szempontok szerint is az első tíz település között van. Ugyanakkor a szubjektíven sikeresnek ítélt települések közül mindössze hat fért az első húszba az objektív listán, és előkelő helyre kerültek olyan települések, amelyek a szubjektív megítéléskor említést sem kaptak. A sikeresség nemcsak szubjektív, de nagyon összetett fogalom is. Néhány erős magyarázó elem azonban vitathatatlanul kiemelkedik, s ha van a sikerességnek receptje, akkor három hozzávaló mindenképpen említhető. Az egyik a gazdasági bázis, tehát a foglalkoztatási lehetőségek megléte helyben vagy nagyon jól elérhető közeli településen. A másik a településmenedzsment minősége, a tudatosan tervező, a forrásszerzésben és a belső erőforrások mobilizálásában aktív helyi vezető. A harmadik legfontosabb összetevő a humán- és társadalmi tőke minősége, ami részben képes a jó vezetést is kitermelni.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az 132294. számú „Kormányzati kihívások periférikus térségekben” című projekt keretében, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K-19 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Jegyzetek

1. A kutatás célja és módszertana a folyóirat e számának bevezető tanulmányában olvasható (Pálné Kovács, Horeczki 2023).
2. A 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet alapján 105 település jelentős munkanélküliséggel sújtott Baranya megyében. Hasonlóan az ország északi megyéihez kiemelten magas a tartós munkanélküliek aránya (50,1%).
3. A kérdőíves felmérés a Kormányzati kihívások periférikus térségekben című NKFIH kutatás keretében valósult meg. Az adatfelvételtől bővebben a tematikus szám bevezetőjében lehet olvasni (Pálné Kovács, Horeczki 2023).

4. Kérem, mondja meg, hogy Ön a települését központként vagy perifériaként azonosítja-e. Itt ne az államigazgatási központra gondoljon elsődlegesen, hanem a település természetes kapcsolataira! – kérdésre adott válaszokat elemezze.

Irodalom

- Bársony S., Horeczki R. (2018): Lehet-e egy hátrányos helyzetű település sikeres? *Falu Város Régió*, 73–79.
- Buday-Sántha A. (2010): A vidék sorsa, a vidék helyzete, vidékfejlesztés. In: Fábíán A. (szerk.): *Párbeszéd és együttműködés*. Nyugat-Magyarországi Egyetemi Kiadó, Sopron, 67–82.
- Chevalier, P., Maurel, M.-C., Póla P. (2012): L'expérimentation de l'approche LEADER en Hongrie et en République Tchèque: Deux logiques politiques différentes. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 3., 91–143. <https://doi.org/kmpr>
- Csatári B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékiségi kritériumai. In: Horváth Gy., Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 193–217.
- Dedeire, M. (2018): *Aménagement rural et qualification territoriale – Les identifications géographiques en France et en Europe*. Peter Lang, Bruxelles
- Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 4., 1–7. <https://doi.org/c85j>
- Finta I., Horeczki R. (2023): Vidékfejlesztési programok jellegzetességei a periférikus térségekben. *Tér és Társadalom*, 3., 53–76., <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3504>
- Finta I., Póla P. (2020): Szociális szövetkezetek periférikus térségekben – a sikeres működés feltételei és akadályai. *Tér és Társadalom*, 3., 142–169. <https://doi.org/kmps>
- Friedmann, J. (1972): A General Theory of Polarized Development. In: Hansen, N. M. (ed.): *Growth Centers in Regional Economic Development*. The Free Press, New York, 82–107.
- G. Fekete É. (2001): „Együtt! – De hogyan?” Innovációk a kistérségi fejlesztésekben. MTA RKK, Pécs–Miskolc
- G. Fekete É. (2008): A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I., Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, 130–152.
- Hajdú Z., Horeczki R. (2023): Pécs és Baranya megye fejlődése a történetileg változó földrajzi periférián. *Tér és Társadalom*, 3., 10–31., <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3499>
- HBH Stratégia és Fejlesztés Kft., Collective-Intelligence Kft. (2017): *Gazdaságösztönzési útmutató*.
- Horeczki R., Pálné Kovács, I. (2023): Governance challenges of resilient local development in peripheral regions. In: Pascariu, G. C., Kourtit, K., Nijkamp, P., Tiganasu, R. (eds.): *Resilience and regional development: New roadmaps*. Edward Elgar Publishing Ltd, 279–299.
- Horeczki R., Póla P. (2022): Percepciók a sikerességről Baranya megyében. *Comitatus. Önkormányzati Szemle*, 243., 57–70.
- Horváth E. (2013): *Kicsit között a legkisebbek. A törpefalvak sikerének titka*. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr
- Karsai V., Trócsányi A. (2019): Aki kimarad(t), lemarad(t) – A település sikeressége és a városi cím. *Földrajzi Közlemények*, 4., 339–357. <https://doi.org/kmpt>
- Keller J., Rác K., Váradi M. M. (2016): Közösségi gazdaságfejlesztés a vidéki Magyarországon. In: Kovács K. (szerk.) *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum, Budapest, 207–227.
- Kocsiszky Gy., Benedek J. (2016): *Centrum-periféria kapcsolatok vizsgálata BAZ-megye kijelölt térségeiben. (Kutatási beszámoló)*. Miskolci Egyetem, Miskolc
- Koltai Z. (2015): Településtípusok lakóhelyi vonzeróinak értékelése. *Földrajzi Közlemények*, 3., 213–225.
- KSH adattábla: 22.1.2.2. A lakónépesség korcsoport, régió szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0035.html (Letöltés: 2023.03.01.)
- KSH (2016): *Agrárium 2016 - Mezőgazdaság számokban*. https://www.ksh.hu/docs/hun/agrar/agrarium2016/agrarium_2016_02ba.pdf (Letöltés: 2023.02.16.)

- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12., 962–987.
- Lócssei H., Szalkai G. (2008): Helyzeti és fejlettségi centrum-periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika*, 3., 305–314.
- Lukács G. (2008): *Sikeres vidék*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
- Lux G. (2017): *Újraiparosodás Közép-Európában*. Dialóg Campus, Budapest
- Mezei C. (2019): *Fejlesztési kényszerpályák*. Dialóg Campus, Budapest
- Nagyné Molnár M. (2022): Vis-major modell a kistelepülések túlélésében a pandémia idején. In: Horeczki R., Szabó T. (szerk.): *A Vidéki Magyarország a Pandémia Korában. IX. Falukonferencia*. KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, 132–144.
- Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák piaccgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, 1. 31–48.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Pálné Kovács I. (2019): *A középszintű kormányzás helyzete és perspektívái Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest
- Pálné Kovács I. (2021): A centralizáció és a perifériák fejlődési esélyei. *Tér és Társadalom*, 4., 215–240. <https://doi.org/kmpv>
- Póla P., Pálné Kovács I., Gibárti S. (2023): Pécs, egy periféria centruma. *Tér és Társadalom*, 3., 148–175. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3493>
- Pálné Kovács I., Horeczki R. (2023): Bevezetés. Kormányzati kihívások periférikus térségekben. *Tér és Társadalom*, 3., 3–9., <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3507>
- Pámer Z., Finta I., Horeczki R., Pénzár Á., Dombi P. (2023): Területfejlesztési források felhasználása Baranya megyében. *Tér és Társadalom*, 3., 98–118. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3491>
- Pénzes J., Deák A., Hegedűs L. D. (2018): Periférikusság és határmentiség Magyarországon. In: Péntes J. (szerk.): *Falu-város-periféria: határon innen és túl. Süli-Zakar István professzor emlékére*. DIDAKT Kft., Debrecen, 227–235.
- Pirisi G. (2009): Differenciálódó kisvárosaink. *Földrajzi Közlemények*, 3., 313–325.
- Rechnitzer J. (1993): Szétszakadás vagy felzárkózás. *A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Pécs–Győr
- RKK=MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet (2013): *Baranya 2012–2020. A megye gazdaságfejlesztési koncepciójának megalapozása. Kutatási jelentés*. MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs
- Siófoki Agenda (2009): *A XV. Országos Urbanisztikai Konferencia ajánlásai*. <http://www.mut.hu/?module=news&action=list&fname=siofokiagefa> (Letöltés: 2013.07.01.)
- TeIR adatbázis (2023): Helyzet-Tér-Kép Baranya megye. <https://www.teir.hu/helyzet-ter-kep/xter-tip=M&xterkod=2> (Letöltés: 2023.03.12.)
- Timár J., Velkey G. (2003): *Várossiker Alföldi nézőpontból*. MTA RKK ATI, Budapest–Békéscsaba